

مجله‌ی علمی پژوهشی مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز
سال پنجم، شماره‌ی دوم، پاییز و زمستان ۹۳ (پیاپی ۱۰)

بررسی موضوع‌ها و درون‌مایه‌های موجود و تهی داستان‌های کودک
(پنجاه داستان برگزیده‌ی شورای کتاب کودک در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵)

منصوره صداقت*   فریبا خوشبخت**   محبوبه البرزی***
دانشگاه شیراز

چکیده

داستان‌های کودکان می‌توانند موضوع‌هایی متفاوت یا مشابه داشته باشند؛ اما آنچه سبب تنوع این داستان‌ها می‌شود، درون‌مایه‌ی آن‌هاست. درون‌مایه، تفسیر و دوباره‌سازی موضوع به‌وسیله‌ی نویسنده است. هدف پژوهش حاضر استخراج موضوع‌های موجود، مورد انتظار و تهی داستان‌های کودک، بر مبنای الگوی پیشنهادی خسرو نژاد بوده است؛ از این رو، پنجاه داستان کودک (گروه‌های سنی «الف» و «ب» و «ج») که در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵ برگزیده‌ی شورای کتاب کودک شده بودند، به‌صورت تصادفی انتخاب و با رویکرد توصیفی تفسیری بررسی شدند. روش داده‌یابی پژوهش نیز، اسنادی و روش داده‌کاوی، تحلیل محتوای قیاسی و استقرایی بوده است. نتایج پژوهش نشان داد موضوع‌هایی مانند ترس، خشم، خانواده‌های تک‌والدی، جنگ، فرهنگ و موضوع‌های اجتماعی جزء موضوع‌های تهی ادبیات کودک‌اند. از میان موضوع‌های موجود نیز، به موضوع‌های عشق و تلاش و هویت‌یابی (خودیابی و خودشناسی) بیش از مفهوم‌های دیگر پرداخته شده است. استقلال، خلاقیت، مسئولیت‌پذیری و تفاوت‌های فردی هم از جمله موضوع‌های موجودند که به آن‌ها کم‌تر توجه شده است.

واژه‌های کلیدی: داستان کودک، درون‌مایه‌ی تهی، درون‌مایه‌ی موجود، موضوع تهی، موضوع موجود.

* کارشناس ارشد فلسفه تعلیم و تربیت ma.sedaghat@yahoo.com (نویسنده‌ی مسئول)

** استادیار روانشناسی تربیتی farimah2002us@yahoo.com

*** استادیار روانشناسی تربیتی mahbobealborzi@yahoo.com

۱. مقدمه

روان‌شناسی رشد برای کودکان، از زمانی که به دنیا می‌آیند مراحل را در نظر می‌گیرد. از این نظر، در فرایند رشد، انسان هرگز شخصیتی کاملاً ثابت و بدون تغییر ندارد؛ بلکه همیشه در حال رشد است (سیف و همکاران، ۱۳۷۷: ۱۲). در جریان رشد طبیعی کودک، می‌توان شاهد تغییرات شناختی، فیزیکی، عاطفی و اجتماعی بود. هر کودک در جریان رشد طبیعی خویش باید بتواند به استقلال دست یابد، بیاموزد با هم‌سالانش رابطه برقرار کند، اعتماد به نفس را در خود تقویت نماید، با تغییراتی که پیوسته در فیزیک بدن و شرایط جسمی او رخ می‌دهد، کنار بیاید، اعتقادات و ارزش‌های بنیادین را در خود شکل دهد، شیوه‌های جدید تفکر را بیاموزد و خود را با تغییرات فراوانی مانند مرگ و طلاق و تغییر محل زندگی وفق دهد (نک: تامپسون^۱ و رودلف^۲، ۱۳۸۴: ۱۶۷).

کودک در این فرایند و در این شدن، نمی‌تواند از تعلیم و تربیت بی‌نیاز باشد و ادبیات کودک، به‌ویژه ادبیات داستانی، این فرایند را هموار می‌سازد. «یکی از کارکردهای داستان در ذهن و روان کودکان، ایجاد لذت است؛ به‌عبارتی کودکان می‌خوانند تا لذت خواندن را تجربه کرده باشند و همراه با شخصیت‌های یک اثر، در کشاکش حوادث داستان، دنیایی جدید را کشف کنند. تأثیرات آموزشی و تربیتی که ادبیات، به‌ویژه ادبیات داستانی، در روند رشد و شکل‌گیری شخصیت کودکان بر جای می‌گذارد، انکارناپذیر است» (مکتبی فرد، ۱۳۸۹: ۹۸).

داستان‌های نوشته‌شده برای کودکان می‌توانند موضوع‌هایی متفاوت یا مشابه داشته باشند؛ اما آنچه سبب گوناگونی و تنوع داستان‌ها می‌شود، درون‌مایه^۳ یا مضمون آن‌هاست. درون‌مایه، تفسیر و دوباره‌سازی موضوع به‌وسیله‌ی نویسنده است (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۳۰)؛ در واقع، درون‌مایه ادراکی است که نویسنده از هستی، زندگی، خود و کودک دارد؛ ادراکی که در همه‌ی اجزاء داستان ریزش کرده و داستان هر نویسنده را از نویسندگان دیگر منحصر به فرد و متمایز می‌کند (نک: مستور، ۱۳۸۴: ۲۰).

---

1. Thompson
2. Rudolph
3. Theme

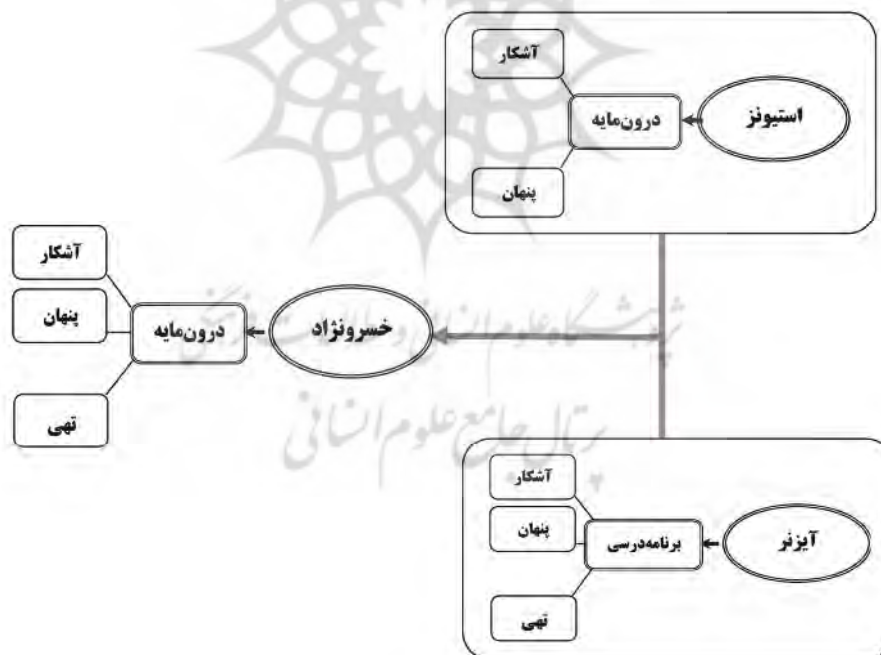
درون‌مایه به دو دسته‌ی درون‌مایه‌ی موجود^۱ (درون‌مایه‌ی آشکار^۲ و درون‌مایه‌ی پنهان^۳) و درون‌مایه‌ی تہی^۴ (حذف‌شده) تقسیم می‌شود (خسرونژاد، ۲۰۰۴)؛ درون‌مایه‌ی آشکار داستان در قالب یک جمله و به صورت روشن بیان می‌شود. گاهی نیز نویسندگان شیوه‌های غیر صریح را برای تصویر و تشریح درون‌مایه‌ها برمی‌گزینند؛ برای نمونه، درون‌مایه‌ها را در افکار و عواطف و تخیلات شخصیت‌های داستان می‌گنجانند تا خواننده از طریق تفسیر این افکار و تخیلات و برآیند موضوع داستان، به درون‌مایه‌ی آن پی ببرد. این درون‌مایه‌ها را که به‌طور ضمنی در لایه‌های پنهان داستان به کار می‌روند، درون‌مایه‌های پنهان می‌گویند (نک: میرصادقی، ۱۳۷۶). درون‌مایه‌ی تہی از ناگفته‌ها سخن می‌گوید؛ از آنچه که باید باشد و نیست. این ناگفته‌ها، نادیده‌گرفته‌شده‌ها و این پیغام‌های از قلم‌افتاده درون‌مایه‌ی تہی یا پوچ یا حذف‌شده هستند؛ درون‌مایه‌ای که ممکن است زیر تأثیر ایدئولوژی نویسندگان بزرگسال در ادبیات داستانی کودک نادیده گرفته شود.

در این پژوهش، موضوع نیز به‌عنوان یکی دیگر از عناصر داستان که هم‌تا و همراه درون‌مایه است، بررسی شده است. موضوع داستان، مفهوم یا مفاهیمی است که درون‌مایه و شکل داستان بر محور آن گسترش می‌یابد. هر داستان یک هسته یا گرانیگاه دارد که تمام مفاهیم، گزاره‌ها و شگردهای شکل‌سازی را به طرف خود جذب می‌کند (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۲۰). موضوع داستان نیز به دو دسته‌ی موضوع موجود^۵ و موضوع تہی^۶ تقسیم می‌شود: موضوع موجود، موضوعی است که اندیشه‌ی زیربنایی داستان است و هسته یا گرانیگاه داستان محسوب می‌شود؛ موضوع تہی، موضوعی است که باید در ادبیات داستانی به کار گرفته شود، ولی نادیده گرفته شده است.

خسرونژاد برای معرفی مفهوم درون‌مایه‌ی تہی از نظریه‌ی آیزنر^۷ در برنامه‌ی درسی بهره برده. او همچنین از نظریه‌ی استیونز^۸ برای ارائه‌ی انواع درون‌مایه سود جسته است. آیزنر برنامه‌ی درسی مدارس را به سه دسته‌ی آشکار و پنهان و پوچ (تہی)

-
1. Existing Theme
  2. Overt Theme
  3. Covert Theme
  4. Null Theme
  5. Existing Subject
  6. Null Subject
  7. Eisner
  8. Stephens

تقسیم کرده. به نظر او، آنچه در برنامه‌ی مدرسه از قلم افتاده، دارای اهمیتی معادل آن چیزی است که در برنامه‌ی مدرسه‌ها گنجانده شده است؛ آیزنر این برنامه‌ی از قلم افتاده را «برنامه‌ی درسی پوچ» می‌نامد. بنابر باور او، آنچه نادیده گرفته می‌شود، درحقیقت بی‌اثر و تهی نیست؛ زیرا تصمیم‌هایی که افراد می‌گیرند و انتخاب‌ها و گزینش‌های آن‌ها فقط از آنچه می‌دانند اثر نمی‌پذیرد؛ بلکه زیر تأثیر آنچه نمی‌دانند نیز هست. کودکان نیز فقط از آنچه داستان به صورت آشکار یا پنهان بیان می‌کند، اثر نمی‌پذیرند؛ بلکه زیر تأثیر آنچه نمی‌گویند نیز هستند؛ از این رو، لازم است که ناگفته‌ها، نادیده‌گرفته‌شده‌ها و پیغام‌های از قلم افتاده‌ی داستان نیز بررسی شوند. در نتیجه با اقتباس از مفهوم «تهی» که آیزنر برای برنامه‌ی درسی بیان می‌کند، مفهوم جدید «درون‌مایه‌ی تهی» به انواع درون‌مایه که استیونز آن‌ها را به درون‌مایه‌ی آشکار و پنهان تقسیم کرده، اضافه شده است. نمودار شماره‌ی ۱، الگوی پیشنهادی خسرونژاد را درباره‌ی انواع درون‌مایه و ارتباط آن با نظریه‌ی آیزنر و استیونز نشان می‌دهد.

نمودار شماره‌ی ۱

اهمیت بررسی درون‌مایه و موضوع تہی در ادبیات کودکان، با نگاهی به اهداف این ادبیات مشخص می‌شود. این نوع ادبیات باید بتواند علاوه بر شناساندن کودک به خویشتن، ایجاد احترام و اصالت انسانی و میل به اعتلای مداوم، انواع نیازهای روانی آن‌ها را بشکافد و بیرواند (حجازی، ۱۳۷۴: ۲۰). داستان می‌تواند شباهت‌هایی را با افکار، احساسات، نگرش‌ها و رفتار کودک به او نشان دهد؛ پس خواننده‌ی کودک در ادبیات داستانی خویش، علاوه بر سرگرمی و لذت بردن، به دنبال پاسخی به نیازهای ویژه‌ی خود است. نویسندگان برخی از این نیازها را، گاه به عمد و گاه به دلیل ناآگاهی، نادیده می‌گیرند؛ پس آنچه را که انتظار است در ادبیات کودک به آن پرداخته شود، از این نوع ادبیات حذف می‌شود. هدف این پژوهش به دست آوردن درون‌مایه‌ها و موضوع‌های تہی داستان‌های برگزیده‌ی شورای کتاب کودک در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵ در سه گروه سنی «الف» و «ب» و «ج» است.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

مفهوم درون‌مایه‌ی تہی، به تازگی به عرصه‌ی ادبیات کودک وارد شده است؛ از این رو تعداد پژوهش‌هایی که با تمرکز بر این موضوع انجام شده، اندک است. نخست، خسرو نژاد (۲۰۰۴) در پژوهشی که در کنفرانس دوسالانه‌ی ACLAR^۱ در سیدنی ارائه کرد، با ابداع و طرح مفهوم درون‌مایه‌ی تہی، عرصه را برای تحقیق درباره‌ی این مفهوم جدید باز کرد. او در این تحقیق، پنج اثر ادبیات کودک و نوجوان ایران را که در فستیوال پکا (بخش کتاب ایران) در سال ۲۰۰۲ برگزیده شده بودند، بررسی کرده است. پس از این پژوهش، الهه چیت‌سازی و مهدخت پورخالقی چترودی در دو مقاله با عنوان‌های «بررسی درون‌مایه‌های آشکار، پنهان و تہی (حذف‌شده) در ادبیات داستانی کودک دهه‌ی هفتاد» (۱۳۸۸ الف) و «بررسی درون‌مایه‌های تہی در ادبیات داستانی کودک دهه‌ی هفتاد در پیوند با محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی» (۱۳۸۸ ب) این موضوع را در کانون توجه قرار داده‌اند؛ البته آن‌ها از ساختار و طرحی که خسرو نژاد در پژوهش خود برای دست‌یابی به درون‌مایه‌های تہی پیشنهاد داده، استفاده نکرده‌اند. افزون بر این، چیت‌سازی در پی‌نوشت یکی از مقاله‌هایش با عنوان «عشق و چگونگی نمود آن در ادبیات داستانی کودک در ایران در دهه‌ی هفتاد و هشتاد» (۱۳۸۹)

توضیح داده که این مقاله برگرفته از پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشدش و همچنین طرح پژوهشی‌اش با عنوان «بررسی درون‌مایه‌های آشکار، پنهان و تهی در ادبیات داستانی کودک تألیفی در ایران در دو دهه‌ی هفتاد و هشتاد سنین الف، ب و ج» است. بر اساس یادداشت نگارنده‌ی مقاله، طرح پژوهشی پیش‌گفته با همکاری دانشگاه پیام‌نور شیراز و مرکز مطالعات ادبیات کودک و نوجوان دانشگاه شیراز انجام شده است.

۳. روش پژوهش

رویکرد پژوهش در مطالعه‌ی حاضر از نوع کیفی است و در آن از روش اسنادی برای داده‌یابی استفاده شده است. روش داده‌کاوی (تجزیه و تحلیل اطلاعات) نیز با رویکرد توصیفی تفسیری، از نوع تحلیل محتوای کیفی قیاسی (آن‌گونه که میرینگ^۱ توصیف کرده است) است؛ همچنین، باید گفت که واحد تحلیل در این پژوهش، جمله‌ها و کل اثر بوده است. برای نمونه‌گیری، از میان کتاب‌های برگزیده‌ی شورای کتاب کودک که در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵ در سه گروه سنی «الف» و «ب» و «ج» منتشر شده بودند، ۵۰ کتاب به‌صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. برای کشف درون‌مایه و موضوع تهی نیز از فرمول $N = E - E'$ استفاده شده که N درون‌مایه یا موضوع تهی، E درون‌مایه یا موضوع مورد انتظار و E' درون‌مایه یا موضوع موجود است. در این پژوهش برای دستیابی به درون‌مایه‌ها و موضوع‌های مورد انتظار از کتاب شناخت ادبیات کودکان؛ گونه‌ها و کاربردها (از روزن چشم کودک) نوشته‌ی نورتون^۲ استفاده شده است. برای دستیابی به موضوع‌های تهی نیز علاوه بر این کتاب، کتاب‌های روش‌شناسی نقد ادبیات کودکان نوشته‌ی محمدهادی محمدی و کتاب ادبیات کودکان شارلوت هاک^۳ اثر کیفر^۴ نیز به کار گرفته شده‌اند.

۴. یافته‌ها

پس از بررسی داستان‌های برگزیده‌ی شورای کتاب کودک، درون‌مایه‌های موجود و تهی آن‌ها مشخص شد. همان‌گونه که پرین^۵ می‌گوید، درون‌مایه‌ی داستان باید به‌شکل

-
1. Mayring
  2. Null Theme = Expected Theme - Existing Theme
  3. Norton
  4. Huck
  5. Kiefer
  6. Perrine

جمله‌ی خبری که دارای نهاد و گزاره است بیان شود (پرین، ۱۳۶۶: ۵۸)؛ برای نمونه، موضوع داستان باید به فکر فرشته بود، نوشته‌ی محمدرضا یوسفی، مرگ است و این جمله که «مرگ، نیستی و نابودی نیست؛ بلکه انتقال به جهان دیگری است» درون‌مایه‌ی آن است. تعداد فراوان درون‌مایه‌ها و محدودیت‌های موجود در نگارش مقاله سبب شده نگارندگان نتوانند همه‌ی درون‌مایه‌ها را در این مقاله ارائه دهند؛ بنابراین با تبدیل درون‌مایه‌ها به موضوع، تنها به بررسی موضوع‌های موجود و تپی می‌پردازند و به ارائه‌ی چند نمونه از درون‌مایه‌ها اکتفا می‌کنند؛ البته وجود موضوعی خاص در داستان‌ها، نمی‌تواند دلیل بر وجود همه‌ی درون‌مایه‌های مربوط به آن نیز باشد و بدیهی است که هر موضوع می‌تواند درون‌مایه‌هایی متعدد را دربرگیرد؛ برای مثال، در این پژوهش، چندین داستان با موضوع عشق وجود دارد که هر کدام از آن‌ها درون‌مایه‌هایی متفاوت دارند. جدول شماره‌ی ۱ داستان‌هایی را که موضوع آن‌ها عشق است، اما درون‌مایه‌هایی متفاوت دارند، نشان می‌دهد:

جدول شماره‌ی ۱: نمونه‌هایی از درون‌مایه‌ی داستان‌ها

عنوان داستان‌هایی با موضوع عشق	درون‌مایه
شاید موس کنم تو را بخورم	در عشق، تفاوت‌ها کم‌رنگ جلوه می‌کند.
عروسی	عشقی که براساس ویژگی‌های ظاهری ایجاد شود، حقیقی نیست و پایدار نمی‌ماند.
مادر سبب	عشق خودخواهی نیست؛ دیگرخواهی و ازخودگذشتن است.
شیرآب و بشقاب چینی گلدار	عشق فرصتی برای ابراز علاقه و احساسات است؛ آن را غنیمت شمیریم.
ماه بود و روباه	عشق نباید سبب شود که دیگران را با خودخواهی اسیر خواسته‌های خود کنیم و آزادی‌های آن‌ها را محدود سازیم.
ماه و ستاره	عشق موجب ازخودگذشتگی می‌شود.

همان‌گونه که پیش از این نیز گفته شد، فرمولی برای رسیدن به درون‌مایه‌ها یا موضوع‌های تپی وجود دارد که در آن از درون‌مایه‌ها یا موضوع‌های مورد انتظار سخن به میان می‌آید (درون‌مایه‌ها یا موضوع‌های تپی = درون‌مایه‌ها یا موضوع‌های مورد انتظار - درون‌مایه‌ها یا موضوع‌های موجود). کارشناسان ادبیات کودک، درون‌مایه‌ها یا موضوع‌های مورد انتظار را ارائه می‌کنند. نگارندگان در این پژوهش، با مطالعه‌ی بخش‌های گوناگون کتاب‌های شناخت ادبیات کودکان؛ گونه‌ها و کاربردها و ادبیات کودکان شارلوت هاک و کتاب روش‌شناسی نقد ادبیات کودکان، موضوع‌های مورد

انتظار را از آن‌ها استخراج کرده‌اند. در جدول شماره‌ی ۲ می‌توان موضوع‌های مورد انتظار را که در داستان‌های بررسی شده وجود دارند، مشاهده کرد.

جدول شماره‌ی ۲: موضوع‌های مورد انتظار

عنوان داستان	موضوع‌های مورد انتظار	عنوان داستان	موضوع‌های مورد انتظار
آهو کوچولو قایم شو، خانه‌ی من کجاست؟، من همانم من همانم	هویت (فردی)	شاید هوس کنم تو را بخورم، عروسی، مادر سیب، شیر آب و بشقاب چینی گلدار، ماه بود و رویاه، ماه و ستاره	عشق
مترسک، موش و پرنده صورت پرماجر، گردالی	همدلی و همکاری	جوراب سوراخ، جاده، ستاره‌ی سبز، توپ قرمز	تلاش و کوشش
خرس باکلاه خرس بی‌کلاه	درستکاری	خانم معلم و آقای نقاش	خلاقیت
نوه و بابابزرگ	سالمندان	قطار بازی	خانواده
لولوی آوازخوان	محبوبیت	گردالی	مسئولیت‌پذیری
خانه‌ی پیر	نوگرایی	جوراب سوراخ، ستاره‌ی سبز	امید
یک نقاشی	شناخت خداوند	آوازآباد	آگاهی
شما یک دماغ زرد ندیدید؟	تنبلی	دختر، پرنده و چشم‌هایش	شناخت طبیعت
باید به فکر فرشته بود، باغ بلورین	مرگ	خانم معلم و آقای نقاش زیر درخت خرما	اعتماد به نفس
من بستنی می‌خواهم	تخیل	آبچلیک پاکوتاه	شجاعت
زنگوله	تأمین نیازها	بهترین هدیه	درک تفاوت‌ها
این هم پول ماهی	وفای به عهد	لیخند نیلوفر، نشانی	نوع دوستی
کاشکی	نگاه واقعی به آرزوها	زیر درخت خرما	استقلال
مرغ مهاجر	آزادی	پله بازی، قطار بازی	بازی
فروشگاه و من	توجه به علاقه‌ها و خواسته‌ها	کلاغ آوازخوان، مرغ مهاجر	دوستی
لاک پشت خوشبخت، آغوشت را باز کن، من و ملادرنگی‌ها	خودپایی	هیس شب خوابیده، همه جا ستاره بود، قاصدک‌ها چه کاره‌اند؟	خودشناسی

موضوعاتی که در فهرست موضوع‌های مورد انتظار وجود دارند؛ اما داستان‌های بررسی شده به آن‌ها نپرداخته‌اند، جزء موضوع‌های تهی قرار می‌گیرند و در جدول شماره ۳ ارائه شده‌اند.

جدول شماره ۳: موضوع‌های تهی

خانواده‌های تک‌والدی	آگاهی از نقش‌های گوناگون	طلاق
مسائل محیطی و اجتماعی	آزادی فکری و اجتماعی	انعطاف‌پذیری
ارزش نهادن به تنوع فرهنگی	مبارزه با بی‌عدالتی اجتماعی	بشردوستی
پرخاشگری	امنیت اجتماعی	بی‌خانمانی و فرار
فرزندخواندگی	مبارزه با بی‌سوادی	احترام به دیگران
جنگ	ادب	چگونگی واکنش کودک به احساس حسادتش نسبت به دیگران
سازگاری	خوش‌خلقی	حفظ محیط زیست
فرهنگ	جوانمردی	رقابت بین خواهرها و برادرها
میهن‌پرستی	ترس	آگاهی از دیدگاه‌های جهانی
بخشش	صلح‌دوستی	نقش‌های جنسیتی

پژوهشگران در بررسی داستان‌ها با موضوعاتی روبه‌رو شدند که در فهرست موضوع‌های مورد انتظار وجود نداشتند؛ خسرو نژاد این موضوعات را که جزء موضوع‌های موجود هستند، اما در فهرست مورد انتظار قرار ندارند، «افزودنی» می‌نامد. او در پژوهش خود، لزوم پرداختن به افزودنی‌ها را در ادبیات داستانی نوجوان، ضروری ندانسته و آن‌ها را بیهوده و بی‌ارزش می‌داند و بر این باور است که بنابر نظریه‌ی تئوری انتقادی، ممکن است پرداختن به این درون‌مایه‌ها برای منحرف کردن توجه خوانندگان از آنچه باید واقعاً روی آن تمرکز کنند، باشد؛ اما پژوهشگران در این پژوهش به موضوعاتی دست یافته‌اند که با وجود آنکه در فهرست مورد انتظار نیستند، کم‌ارزش و بیهوده نیز به شمار نمی‌آیند. این موضوع‌ها عبارت‌اند از: اعتدال، پایبندی به عادت‌ها، تغذیه، چرخه‌ی زندگی، هنر، ثبات در زندگی، قضاوت، کاربرد، شکیبایی و پرورش حواس.

نگارندگان از میان موضوع‌های تهی به دست آمده در این پژوهش، مفهوم‌هایی مانند خانواده‌های تک‌والدی، کودکان فرزندخوانده، ترس، خشم، نقش‌های جنسیتی، فرهنگ و موضوع اجتماعی کودکان کار و خیابانی را بررسی کرده‌اند. در واکاوی این

موضوع‌ها، نخست به اهمیت و ضرورت پرداختن به آن‌ها و سپس به نقشی که داستان کودک می‌تواند در بازتاب این موضوع‌ها داشته باشد، اشاره شده است.

۴-۱. خانواده‌های تک‌والدی

یکی از موضوع‌هایی که در بین داستان‌های بررسی‌شده‌ی این پژوهش، جای آن را خالی می‌بینیم، پرداختن به مسائل و مشکلاتی است که کودکان در خانواده‌های تک‌والدی با آن مواجه‌اند. فوت یکی از والدین یا طلاق و جدایی آن‌ها از هم، عامل به‌وجودآمدن چنین خانواده‌هایی است. در این خانواده‌ها فرزندان با پدر یا مادر خود زندگی می‌کنند و با چالش‌های گوناگون روبه‌رو می‌شوند. امیری اولین واکنش چنین فرزندان را سوگواری می‌داند. او بر این عقیده است که طلاق یا فوت یکی از والدین، برای فرزندان حتماً یک دوره‌ی سوگواری به دنبال خواهد داشت؛ مگر اینکه سن آن‌ها کم‌تر از ۵ سال باشد و تصویری روشن از آنچه رخ می‌دهد در ذهن نداشته باشند. در غیر این صورت، این کودکان، در دوره‌ی سوگواری، خود را سرزنش می‌کنند و پس‌از آن نیز همواره تصور می‌کنند فرزندی خوب نبوده‌اند و به‌همین دلیل پدر یا مادر خود را از دست داده‌اند (نک: امیری، ۱۳۸۹). داستان‌هایی که مشکلات چنین کودکانی را بیان می‌کنند، می‌توانند احساس فقدان یا ضایعه را در این کودکان کمتر کنند و به آن‌ها در تقویت کردن احساس امنیت و ثبات یاری رسانند.

طلاق والدین نیز یکی دیگر از تجربه‌های عاطفی و تنش‌زاست که برخی کودکان جامعه‌ی امروز آن را تجربه می‌کنند. آمار طلاق در کشور ما در سال‌های اخیر رشدی چشمگیر داشته است. رشیدی، مدیرکل دفتر آمار و اطلاعات جمعیت سازمان ثبت احوال، اعلام کرده که ۱۲۵ هزار و ۷۴۷ واقعه‌ی طلاق در سال ۱۳۸۸ رخ داده که این رقم نسبت به مدت مشابه خود در سال ۱۳۸۷ حدود ۱۳ درصد رشد کرده است (نک: رشیدی، ۱۳۸۹). در پی افزایش آمار طلاق، شاهد افزایش کودکان طلاق نیز خواهیم بود. زندگی و روابط کودکان طلاق، به‌شدت از نظر اجتماعی و اقتصادی و روانی و حتی حقوقی دگرگون می‌شود. کودکان باید خود را با جدایی پدر یا مادر از خانواده سازگار کنند و رابطه‌ای جدید و متفاوت را میان خودشان و والدی که سرپرستی آن‌ها را به‌عهده گرفته است، شکل دهند. تغییر وضعیت اقتصادی خانواده، عوض شدن احتمالی محل زندگی و مدرسه، شیوه‌ی تربیتی متفاوت، نزاع پدر و مادر طلاق‌گرفته بر سر

حضانت کودک و گاهی دگرگونی کلی در شیوه‌ی زندگی، احساساتی را در کودک پدید می‌آورد که باید در کانون توجه قرار گیرد (نک: تامپسون و رودلف، ۱۳۸۴: ۱۹۰). یکی از احساساتی که کودکان طلاق تجربه می‌کنند، عصبانیت و سرزنش خود است. کودکان ممکن است خودشان را برای ازهم‌گسستن خانواده سرزنش کنند و مقصر بدانند. احساس خشم شدید در برابر یکی از والدین یا هردوی آنها، نیز از ویژگی‌های دیگر این کودکان است. داستان‌هایی که در این زمینه تألیف می‌شوند، به این کودکان یاری می‌رسانند تا مسئله‌ی طلاق را درک کنند و خود یا پدر و مادرشان را به این دلیل سرزنش نکنند (همان: ۱۹۱). ادبیات کودک می‌تواند با پرداختن به موضوع طلاق، در کنترل و هدایت عواطف کودکان مؤثر باشد. این اثرگذاری، لزوم پرداختن نویسندگان کودک به این مسئله را بیش‌ازپیش آشکار می‌کند. نویسندگان ادبیات کودک ما می‌توانند در داستان‌های خود به زندگی این گروه از کودکان که تجربه‌ی عاطفی ویژه‌ای را پشت سر می‌گذارند، توجه کنند و آنها را در رویارویی با دشواری‌های این مرحله از زندگی‌شان یاری رسانند.

۴-۲. کودکان فرزندخوانده

براساس آماری که سازمان بهزیستی در سال ۱۳۸۹ منتشر کرده، تعداد کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست مراکز این سازمان، بیش از ۲۱ هزار نفر بوده است که در طی یک سال، سرپرستی بیش از نیمی از آنها (بیش از ۱۱ هزار نفر) به خانواده‌هایی که خواهان نگهداری از این کودکان بوده‌اند، سپرده شده است؛ همچنین، بنابر گزارش این سازمان، درخواست سرپرستی از این کودکان، ۱۰ درصد افزایش یافته است (نک: سلیمان نبی، ۱۳۹۰). این آمار نشان می‌دهد که کودکان فرزندخوانده‌ی زیادی در کشور وجود دارند. نقشی که ادبیات کودک می‌تواند برای این کودکان و خانواده‌هایشان ایفا کند، رهایی از دام تصورات قالبی فرهنگی است. چنین کلیشه‌هایی ممکن است مانع برقراری روابط سالم میان اعضای خانواده شود، یا پدر و مادر ناتنی اغلب نامهربان به شمار آیند. داستان‌هایی که به بیان روابط صمیمانه بین کودک و پدرخوانده و مادرخوانده می‌پردازند، کودکان را به چیرگی بر ترسی که در این تجربه‌ی عاطفی با آن درگیر هستند، تشویق می‌کنند.

۴-۳. ترس

ترس موضوع مهم دیگری است که در داستان‌های بررسی شده در این پژوهش، به‌عنوان موضوع تهی شناخته شده است. ترس از جمله مشکلات روان‌شناختی است که کودکان در سنین گوناگون آن را تجربه می‌کنند. ترس از موقعیت‌های ناشناخته سبب ازدست‌دادن اعتماد به نفس و کنترل عواطف می‌شود. رویارویی با محیط‌های متفاوت مانند مدرسه یا خانه‌ی جدید نیز از مواردی است که برای کودکان ترسناک است. کودکان ترس‌های غیرمنطقی مانند ترس از تاریکی، رعد و برق و جانوران را نیز بروز می‌دهند. ترس از خطرها و موقعیت‌های دور از واقعیت و نامحتمل مانند روح و جادوگر و شیر نیز برای کودکان وجود دارد (نورتون، ۱۳۸۲: ۳۸). کودک به‌دلیل تجربه‌ی کم خود نمی‌تواند ترس‌های خود را بیان کند یا ماهیت و چگونگی محرک‌های ترس را شناسایی کند؛ به‌عبارت دیگر، توانایی‌های شناختی کودک در سنین گوناگون محدود است و به او اجازه نمی‌دهد به تجزیه و تحلیل عوامل ترساننده بپردازد؛ به‌همین دلیل، می‌توان از ابزارهایی استفاده کرد تا کودک، ساختارهای شناختی خود را گسترش دهد و تکامل بخشد (امین‌دهقان و پریخ، ۱۳۸۲: ۵۴). داستان از جمله ابزارهایی است که راه‌های واکنش در برابر محرک‌های ترس را به روش‌های گوناگون به کودک نشان می‌دهد. نورتون بر این عقیده است که داستان‌ها، کودکان را در شناخت و درک آنچه برای‌شان تازگی دارد، کمک می‌کنند تا بتوانند در حد توانشان به کنترل و آشنایی با موقعیت‌های تازه بپردازند (نورتون، ۱۳۸۲: ۲۶). کودک از راه همانندسازی با قهرمان‌های داستان، متوجه ترس‌ها و اضطراب‌های درونی خود می‌شود و از طریق روش‌ها و راهبردهایی که قهرمان داستان از آن‌ها بهره می‌گیرد، می‌آموزد چگونه با ترس‌هایی که در وجود او نهفته‌اند، مقابله کند؛ همچنین، درمی‌یابد برخی از ترس‌ها طبیعی هستند و برای حفاظت او ضروری‌اند؛ در نتیجه با این ترس‌ها کنار می‌آید. داستان‌ها به کودک می‌آموزند که برخی از ترس‌ها به‌دلیل ناشناخته‌بودن ماهیت محرک‌های ترس به‌وجود می‌آیند و در صورتی که کودک، کنجکاوی لازم برای شناخت محرک ترس یا توان روبه‌روشدن با آن‌ها را داشته باشد، این محرک‌ها ترساننده نیستند (امین‌دهقان و پریخ، ۱۳۸۲: ۶۶).

۴-۴. خشم و پرخاشگری

پرخاشگری یکی از هیجان‌های منفی است که در کودکان سنین آغاز دبستان شایع است. این رفتار، گاهی با تماشای صحنه‌های خشونت‌آمیز تقلید می‌شود. امروزه با هجوم رسانه‌هایی که کودکان را به سوی خشونت سوق می‌دهند و استفاده‌ی زیاد کودکان از این رسانه‌ها، به‌ویژه تلویزیون، لزوم کمک به کودکان پرخاشگر برای اصلاح و بهبود این رفتار احساس می‌شود. دوستی، همیاری و همکاری، صبر و خویشتن‌داری و کنترل‌کردن خشم، روش‌های بیان‌کردن صحیح احساسات (روش‌هایی مانند گفت‌وگوکردن و آشتی که کودک را بهتر به هدف خود نزدیک می‌کند)، آگاهی‌داشتن از پیامدهای رفتار پرخاشگرانه، آرام‌سازی روانی و کاهش خشم از طریق بینشی که قهرمان با هریک از آموزش‌های داده‌شده به دست می‌آورد، از مفاهیمی هستند که از راه داستان به کودک منتقل می‌شوند؛ درواقع، داستان‌ها بستر مناسبی هستند تا کودک پرخاشگر به‌طور غیرمستقیم از طریق موقعیت‌ها و شخصیت‌های آن، شناخت و بینشی درست به دست آورد و به‌تدریج در تعدیل و رفع‌کردن این رفتار ناهنجار بکوشد. بسیاری از داستان‌ها با تأکید بر مفاهیم عاطفی و تشویق به دوستی و همکاری و همیاری، در رشد و تقویت رفتارهای اجتماعی در کودکان سالم و طبیعی می‌کوشند. درواقع، این داستان‌ها جنبه‌ی پیشگیری دارند. باوجوداین، بسیاری از کودکان به‌دلایل گوناگون از روند رشد رفتارهای بهنجار بازمی‌مانند و رفتارهای پرخاشگرانه از خود بروز می‌دهند. داستان‌ها این توانایی را دارند که مفاهیم و رهنمودهای آموزشی را به‌طور غیرمستقیم با رنگ و لعاب شخصیت‌پردازی‌ها و حوادث شیرین و نقل روایت‌های لذت‌بخش درهم‌آمیزند و همانند پلی با کودک ارتباط برقرار کنند و در نتیجه، بر او اثر گذارند (نک: همان: ۶۲).

۴-۵. نقش‌های جنسیتی

رشد اجتماعی کودکان در گرو آگاهی‌یافتن آن‌ها از نقش‌های اجتماعی گوناگون است. یکی از مهم‌ترین کارهایی که ادبیات انجام می‌دهد، تشخیص و بازتاب‌دادن این مهم است که هم پسرها و هم دخترها می‌توانند در ایفای بسیاری از نقش‌های اجتماعی موفق شوند. کتاب‌هایی که بر نقش‌های غیرکلیشه‌ای جنسی و دستاوردهای آن تأکید دارند، این کار را به‌شکلی بهتر انجام می‌دهند (نک: نورتون، ۱۳۸۲: ۳۸).

کودک از طریق خواندن داستان می‌آموزد که چه رفتارهایی مردانه و چه رفتارهایی زنانه هستند. نگرش و رفتارهای آموخته‌شده‌ی کلیشه‌ای، می‌تواند بر تصمیم‌ها و نگرش‌ها و اعمال افراد در سراسر زندگی‌شان اثرگذار باشد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در کتاب‌های داستانی کودکان، زنان بیشتر در نقش‌های عادی اجتماعی، از نوع کلیشه‌ای و سنتی، ظاهر می‌شوند. ویژگی‌های شخصیتی این نقش‌ها عبارت‌اند از: مادری، کدبانوگری، معلمی و پرستاری. ویژگی‌های اخلاقی متناسب با این نقش‌ها نیز در ادبیات و کتاب‌های داستانی کودکان این‌گونه بیان شده است: نازک‌دل و سست‌رای، ناقص‌عقل، دلبر و زیبا، بی‌وفا و خائن، منفعل در تصمیم‌گیری، فاقد ابتکار و نوآوری، موجودی برای ارضای نیازهای جنسی مردان و فردی خرافی و عقب‌افتاده؛ در صورتی که در بیشتر داستان‌ها مردان به‌عنوان جنس تصمیم‌گیرنده، مبتکر، موفق، مذهبی، قهرمان و قوی ظاهر، سرپرست و رهبر و مقتدر نشان داده می‌شوند (نک: مقصودی، ۱۳۸۳: ۴۳).

ادبیات کودک، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین رسانه‌های فرهنگی اثرگذار و فرهنگ‌ساز می‌تواند در بازتولید و تقویت کلیشه‌های جنسیتی یا زدودن کلیشه‌ها نقش کلیدی داشته باشد؛ زیرا شخصیت کودکان از عوامل محیطی و اطرافیان شکل می‌گیرد. آن‌ها شخصیت‌های داستان‌ها را باور می‌کنند، با آن‌ها ارتباط عاطفی برقرار می‌کنند و متأثر از آن‌ها گرایش‌های درونی‌شان جهت پیدا می‌کند؛ از این‌رو، نگاه به مقوله‌ی جنسیت در ادبیات کودک و نوجوان اهمیت بسیار دارد (محجوب، ۱۳۸۸). داستان‌های کودک می‌توانند با تأکید بر توانمندی هر دو جنسیت در ایفای نقش‌های گوناگون، رفتارهای کلیشه‌ای را منع کنند.

۴-۶. فرهنگ

نقش ادبیات در آشناکردن کودکان با میراث فرهنگی خود، بسیار برجسته است. زبان هنر می‌تواند به‌صورت غیرمستقیم کودکان را به فرهنگ ملی خود علاقه‌مند کند و آن‌ها را به‌سوی پاس‌داشت تاریخ و تمدن کشورشان سوق دهد؛ علاوه‌براین، می‌توان کودکان را با فرهنگ اقلیت‌های قومی و دیگر کشورهای جهان نیز آشنا کرد. با ایجاد نگرش مثبت به فرهنگ خود و دیگر فرهنگ‌ها، رشد فردی و اجتماعی کودکان افزایش می‌یابد. نورتون بر این عقیده است که افزون‌بر آشناکردن کودکان با فرهنگ ملی خود، باید به آن‌ها کمک کنیم تا به دستاوردها و میراث فرهنگی خود افتخار و اهمیت نقش

هویت مفید و راهگشا را درک کنند (نک: نورتون، ۱۳۸۲: ۳۰). در پژوهش انجام‌شده، موضوع فرهنگ در فهرست موضوع‌های تهی قرار گرفته است. نگارندگان علاوه بر موضوع‌های تهی داستان‌های کودک، به بحث و بررسی درباره‌ی مسائل اجتماعی نیز پرداخته‌اند. مسائل اجتماعی موضوع‌هایی مانند بشردوستی، آزادی فکری و اجتماعی، حفظ محیط زیست، مبارزه با بی‌عدالتی اجتماعی، فرار و بی‌خانمانی، مبارزه با بی‌سوادی، امنیت اجتماعی، جنگ و صلح‌دوستی را دربر می‌گیرد. این موضوع‌ها نیز در گروه موضوع‌های تهی جای می‌گیرند. باتوجه به اینکه کودکان با طیفی وسیع از مسائل اجتماعی درگیر هستند و با این‌حال فقط در داستان‌نشانی به مسائلی مانند بی‌تفاوتی افراد جامعه به مشکلات یکدیگر و کم‌رنگ‌شدن حس نوع‌دوستی اشاره شده بود، پژوهشگر به این نتیجه رسید که موضوع‌های مربوط به مسائل اجتماعی هم می‌تواند در زیرمجموعه‌ی موضوع‌های تهی قرار بگیرد.

از جمله موضوع‌هایی که در این پژوهش به آن پرداخته شده، پدیده‌ی کودکان کار و خیابان و بازتاب آن در ادبیات داستانی کودکان و نوجوانان است. علت انتخاب این موضوع، عوامل ایجادکننده‌ی این پدیده بود. عوامل گوناگون اجتماعی، اقتصادی، خانوادگی، فرهنگی و فردی در به‌وجودآمدن کودکان کار مؤثرند؛ نمونه‌هایی از این عوامل اثرگذار عبارت‌اند از: فقر، طلاق یا فوت والدین، وجود شکاف طبقاتی، اعتیاد والدین، خشونت علیه کودکان و ناتوانی آن‌ها در رویارویی با مشکلات زندگی (نک: حلفی، ۱۳۸۷). نویسندگان داستان‌های کودک می‌توانند با پرداختن به این مسائل، به کاهش این پدیده کمک کنند.

۴-۷. کودکان کار و خیابانی

پدیده‌ی کودکان خیابانی، به‌عنوان یکی از مشکلات آسیب‌زای اجتماعی، از دیرباز در سراسر جهان وجود داشته و در سال‌های اخیر به دلایلی چون: رشد اقتصادی، جنگ، حضور کم‌رنگ ارزش‌های سنتی، خشونت خانوادگی و آزار جسمی و روانی کودکان افزایش یافته است. براساس آمارهای موجود، حدود صد میلیون کودک خیابانی در جهان وجود دارد. در کشور ما آماری دقیق از تعداد این کودکان در دست نیست؛ اما مطالعاتی که به‌صورت پراکنده در این‌باره صورت گرفته، نشان‌دهنده‌ی افزایش تعداد

آنان در شهرهای بزرگ ایران است. پدیده‌ی کودکان خیابانی نشان می‌دهد که این کودکان در همه‌ی جنبه‌های اساسی رشد، مانند رشد جسمی، حرکتی، عاطفی، روانی، اجتماعی و ذهنی، با مشکلات بسیار روبه‌رو هستند؛ مشکلاتی مانند سوءتغذیه، بی‌سوادی، مشکلات گفتاری، کمبود توجه و تمرکز، مشکلات یادگیری، احساس کم‌ارزشی، بی‌قراری و ناآرامی، انتقام‌جویی، بدبینی، افسردگی، ترس و ناامنی، بحران هویت، اضطراب، پرخاشگری، خشونت، ناسازگاری، سرقت، سوءاستفاده‌ی جنسی، تخریب، تمایل به بزهکاری، اعتیاد، خرید و فروش مواد مخدر و ناتوانی در برقراری ارتباط مناسب با دیگران (موقوفی، ۱۳۸۹).

بازتاب پدیده‌ی کودکان کار و خیابانی در ادبیات داستانی کودکان و نوجوانان، به درک بهتر کودکان و نوجوانان از جهان پیرامون کمک و ضمن شناخت و آگاهی مخاطبان، حس نوع‌دوستی را در آن‌ها تقویت می‌کند؛ همچنین، کودکان و نوجوانان با این گونه از ادبیات، دنیایی را تجربه می‌کنند که در زندگی خود شناختی از آن ندارند؛ از این رو، می‌توانند جامعه را بهتر درک کنند و فقط به تجربه‌های شخصی و پیرامون خود محدود نشوند. افزون‌براین، ممکن است کودکان کار یا خیابان نیز مخاطبان این داستان‌ها باشند؛ در این صورت آن‌ها چهره‌ی خود را در داستان‌ها بازمی‌یابند و از طریق هم‌ذات‌پنداری با شخصیت‌های داستان‌ها موفق می‌شوند به راهکارهای تازه برای حل مشکلات زندگی خود دست یابند. خواندن این داستان‌ها همچنین با آگاهی‌بخشی به کودکان، نگرش و افکار آنان را نیز دگرگون خواهد کرد^(۱).

۵. نتیجه‌گیری

درون‌مایه‌ها و موضوع‌های تهی که در این پژوهش به دست آمده است، نشان می‌دهد که نویسندگان ادبیات کودک، آگاهانه یا ناآگاهانه، به برخی نیازها و علاقه‌ها و خواسته‌های کودکان توجه نکرده‌اند؛ موضوعاتی مانند چگونگی غلبه بر ترس، کنترل خشم، چگونگی برخورد کودک با احساس حسادتش نسبت به دیگران که در متن مقاله به آن‌ها پرداخته شده است، از جمله موضوعات تهی هستند که توجه نویسندگان به آن‌ها، می‌تواند در شکل‌گیری شخصیت کودکان مؤثر باشد و آنان را در مقابله با بسیاری از مشکلات و دشواری‌های پیش‌رو یاری کند.

همچنین نگارندگان در بررسی موضوع‌های موجود در این پژوهش، به این نتیجه رسیدند که بسامد بعضی از موضوع‌های موجود، بیش از موضوعات دیگر است؛ عشق، تلاش و کوشش، هویت، خودیابی و خودشناسی از جمله‌ی این موضوع‌ها هستند. عشق بیشترین فراوانی را در میان موضوع‌های موجود دارد؛ شش داستان از داستان‌های بررسی شده به این موضوع پرداخته‌اند. عشق در این داستان‌ها شامل عشق به جنس مخالف، عشق مادر به فرزند و عشق به پدیده‌های طبیعی است. این داستان‌ها عبارت‌اند از: شاید هوس کنم تو را بخورم، عروسی، مادر سیب، شیر آب و بشتاب چینی گل‌دار، ماه و ستاره، ماه بود و رویاه.

تلاش و کوشش نیز موضوع چهار داستان جوراب سوراخ، جاده، ستاره‌ی سبز و توپ قرمز است. داستان‌های لاک‌پشت خوشبخت، آغوشت را باز کن و من و ملادرنگی‌ها به موضوع خودیابی، داستان‌های آهوکوچولو قایم شو، خانه‌ی من کجاست؟ و من همانم، من همانم به موضوع هویت فردی و داستان‌های هیس شب خوابیده، همه جا ستاره بود و قاصدک‌ها چه کاره‌اند؟ نیز به موضوع خودشناسی پرداخته است.

همچنین پژوهشگران در ادامه‌ی بررسی یافته‌ها به این نتیجه دست یافتند که بعضی درون‌مایه‌ها و موضوع‌های موجود، با آنکه در رشد فردی و اجتماعی کودکان اهمیت بسیار دارند، به آن‌ها بسیار کم پرداخته شده است. این موضوع‌ها در گروه موضوع‌های تهی جای نمی‌گیرند؛ زیرا ممکن است فقط در یک داستان به آن پرداخته شده باشد و ضروری است که نویسندگان ادبیات کودک بیشتر به این موضوع‌ها توجه نمایند. این موضوع‌ها عبارت‌اند از: استقلال، خلاقیت، محبت، آگاهی، همکاری، امنیت، مسئولیت‌پذیری، تفاوت‌های فردی، شناخت طبیعت و نیاز به توجه.

با نگاهی کلی به درون‌مایه‌ها و موضوع‌های موجود و تهی، نقش ایدئولوژی نویسندگان در پرداختن به برخی درون‌مایه‌ها و موضوع‌ها یا نادیده گرفتن آگاهانه یا ناآگاهانه‌ی برخی دیگر آشکار می‌شود. ماکادو^۱ درباره‌ی حضور ایدئولوژی در داستان‌ها بر این باور است که ایدئولوژی همیشه وجود داشته، از همان لحظه‌ی نخست نگارش داستان تا زمان خوانش اثر به وسیله‌ی مخاطب، اما حتی خود نویسنده هم خیلی وقت‌ها از حضور آن بی‌خبر است. خواننده‌ی معمولی نیز متوجه آن نیست؛ اما ایدئولوژی

^۱. Makado

آنجاست، در ناخودآگاه. براساس نظریه‌های فروید^۱ و یونگ^۲، ایدئولوژی فرهنگی را که از پیشینیان به ارث رسیده است، آشکار می‌کند و مجموعه‌ی روش‌های فکری و الگوهای آرمانی را نشان می‌دهد (نک: ماکادو، ۱۳۸۲: ۸۴).

کامو^۳ ایدئولوژی را بخشی از تجربه‌های زندگی شخصی هنرمند می‌داند و بر این باور است که «ایدئولوژی الهام‌بخش است، ردپایی از خود در اثر به جا می‌گذارد، بین خطوط نوشته‌شده ظاهر می‌شود و بینشی پرمعنا پیش رویمان قرار می‌دهد» (کامو به نقل از ماکادو، ۱۳۸۲: ۸۲). ایدئولوژی نویسندگان آگاهانه یا ناخودآگاه ممکن است سبب حذف و نادیده‌گرفته‌شدن برخی موضوع‌ها و درون‌مایه‌ها شود؛ البته همان‌گونه که آیزنر در طراحی برنامه‌ی درسی اشاره می‌کند، کودکان فقط زیر تأثیر آنچه در آثار به‌صورت آشکار یا پنهان بیان می‌شود، قرار نمی‌گیرند؛ بلکه از ناگفته‌ها و نادیده‌گرفته‌شده‌ها و حذف‌شده‌ها نیز اثر می‌پذیرند.

نویسندگان باید کودک را به‌عنوان انسانی باشعور و آگاه که قدرت تشخیص و ادراک زیبایی‌ها را دارد، بپذیرند و در تعریف خود از کودک به محدودکردن او در داشتن نیازها و ویژگی‌های خاص اصرار نورزند. نویسندگان ادبیات کودک نباید تشخیص و اندیشه‌ی خود را معیار انتخاب موضوع‌ها و درون‌مایه‌ها برای کودکان قرار دهند؛ بلکه باید بکوشند مخاطب خود را و هرآنچه را که با سرنوشت، شخصیت، محیط زندگی و اجتماعی او در ارتباط است، بشناسند و دنیای خود را به دنیای کودک امروز نزدیک‌تر کنند.

یادداشت‌ها

(۱). این مقاله حاصل تحقیق گروه پژوهش شورای کتاب کودک است و در تیرماه ۱۳۸۷ با عنوان «بررسی وضعیت کودکان کار و خیابان در ادبیات داستانی» در همایش یک‌روزه‌ی «کودک کار و آینده» ارائه شده است. این همایش در فرهنگ‌سرای کوثر کرج و به‌کوشش گروه فرهنگی اجتماعی کیانا، با همکاری معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری کرج، برگزار شد.

1. Freud

2. Jung

3. Camus

فهرست منابع

- ابراهیمی نصر، جعفر. (۱۳۸۲ الف). *خانه‌ی پیر*. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۲ ب). *خرس باکلاه، خرس بی‌کلاه*. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۴). *کلاغ آوازخوان*. تهران: شب‌او‌یز.
- احمدی، احمدرضا. (۱۳۸۴). *نشانی*. تهران: شب‌او‌یز.
- آذر، شکوفه. (۱۳۸۳). *شاید هوس کنم تو را بخورم*. تهران: امیرکبیر.
- استیونز، جان. (۱۳۸۷). «ایدئولوژی و گفتمان روایی در ادبیات داستانی کودک»، در *دیگرخوانی‌های ناگزیر: رویکردهای نقد و نظریه‌ی ادبیات کودک*. به‌کوشش مرتضی خسرو‌نژاد، ترجمه‌ی اسماعیل حسینی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، صص ۷۱ تا ۸۷.
- اکرمی، جمال‌الدین. (۱۳۸۳ الف). *آهو کوچولو قایم شو*. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۳ ب). *دختر، پرنده و چشم‌هایش*. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۴). *مرغ مهاجر*. تهران: شب‌او‌یز.
- امیری، محمدمهدی. (۱۳۸۹). «آسیب‌شناسی خانواده‌های تک‌والدی». دست‌یافتنی در <http://behzist.persianblog.ir/post/215> بازبایی: ۲۵/۶/۱۳۹۰.
- امین‌دهقان، نسرین و مهری پریخ. (۱۳۸۲). «تحلیل محتوای کتاب‌های داستانی مناسب کودکان در گروه سنی «ب» با رویکرد کتاب‌درمانی». *فصلنامه‌ی کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ش ۴، ج ۶، صص ۵۱ تا ۷۴.
- انصاریان، معصومه. (۱۳۸۲). *من و ملادرنگی‌ها*. تهران: شب‌او‌یز.
- برآبادی، محمود. (۱۳۸۳). *آبچلیک پاکوتاه*. تهران: شب‌او‌یز.
- پرین، لارنس. (۱۳۶۶). *تأملی دیگر در باب داستان*. ترجمه‌ی محسن سلیمانی، تهران: حوزه‌ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- تامپسون، چارلز و لیندا رودلف. (۱۳۸۴). *مشاوره با کودکان*. ترجمه‌ی جواد طهوریان، تهران: رشد.
- تیموریان، آناهیتا. (۱۳۷۹). *این هم پول ماهی*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- _____ . (۱۳۸۰). *ماه بود و رویاه*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

- جعفری، لاله. (۱۳۸۳). گردالی. تهران: شباویز.
- جوادی متقی، شبنم. (۱۳۸۳). فروشگاه و من. تهران: شباویز.
- جوزدانی، عذرا. (۱۳۸۴). آغوشت را باز کن. مشهد: شرکت به‌نشر.
- چیت‌سازی، الهه. (۱۳۸۹). «عشق و چگونگی نمود آن در ادبیات داستانی کودک در ایران در دهه‌ی هفتاد و هشتاد». کتاب ماه کودک و نوجوان، ش ۱۶۱، صص ۶۲ تا ۵۶.
- _____ و مهدخت پورخالقی چترودی. (۱۳۸۸ الف). «بررسی درون‌مایه‌های آشکار، پنهان و تهی (حذف‌شده) در ادبیات داستانی کودک دهه‌ی هفتاد». همایش ادبیات داستانی کودک و نوجوان مرکز مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز.
- _____ (۱۳۸۸ ب). «بررسی درون‌مایه‌های تهی در ادبیات داستانی کودک دهه‌ی هفتاد در پیوند با محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی». همایش کتابخانه‌های آموزشی پویاسازی نظام آموزشی و مشارکت در فرآیند یاددهی یادگیری.
- حجازی، بنفشه. (۱۳۷۴). ادبیات کودکان و نوجوانان؛ ویژگی‌ها و جنبه‌ها. تهران: روشنگران.
- حکیم‌الهی، لیلا. (۱۳۸۱). کاشکی. تهران: شباویز
- حلفی، علی. (۱۳۸۷). «علل به‌وجودآورنده‌ی پدیده‌ی کودکان کار و خیابانی و اثرات و تبعات آن در پیکره‌ی جامعه». سمینار یک‌روزه‌ی کودک کار و آینده، دست‌یافتنی در www.Kiyana.ir بازیابی: ۵/۷/۱۳۹۰.
- خلعت‌بری، فریده. (۱۳۸۳). توپ قرمز. تهران: شباویز.
- رشیدی، ابراهیم. (۱۳۸۹). «آمار طلاق ۱۳ درصد در کشور رشد یافت». دست‌یافتنی در www.farsnews.com بازیابی: ۵/۶/۱۳۹۰.
- سلیمان‌نبی، امید. (۱۳۹۰). «کودکان بی‌سرپرست، فرزندخوانده شدند. بدسرپرست‌ها ماندند». دست‌یافتنی در www.Khabaronline.ir بازیابی: ۳۰/۷/۱۳۹۰.
- سیدآبادی، علی‌اصغر. (۱۳۸۱). خانم معلم و آقای نقاش. تهران: شباویز.
- سیف، سوسن و همکاران. (۱۳۷۷). روان‌شناسی رشد. تهران: سمت.
- شمس، محمدرضا. (۱۳۸۱). عروسی. تهران: شباویز.
- _____ (۱۳۸۲). شیر آب و بشقاب چینی گلدار. تهران: شباویز.

- _____ . (۱۳۸۴). جاده. تهران: شب‌او‌یز.
- طاق‌دیس، سوسن. (۱۳۸۱). شما یک دماغ زرد ندیدی؟ تهران: مدرسه
- _____ . (۱۳۸۲). جوراب سوراخ. تهران: شب‌او‌یز.
- قاسم‌پور، اکرم. (۱۳۸۰). لب‌خند نیلوفر. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۲ الف). زیر درخت خرما‌لو. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۲ ب). لاک‌پشت خوش‌بخت. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۳). یک نقاشی. تهران: شب‌او‌یز.
- کاکاوند، کامبیز. (۱۳۸۱). قاصدک‌ها چه کاره‌اند؟ تهران: شب‌او‌یز.
- کتبی، سرور. (۱۳۸۳ الف). پله‌بازی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- _____ . (۱۳۸۳ ب). قطاربازی. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۳ ج). هیس شب خوابیده. تهران: شب‌او‌یز.
- کشاورزی آزاد، مرجان. (۱۳۷۹). باغ بلورین. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۱ الف). مادر سیب. تهران: شب‌او‌یز.
- _____ . (۱۳۸۱ ب). مترسک، موش و پرنده. تهران: مدرسه.
- _____ . (۱۳۸۳). لولوی آوازخوان. تهران: شب‌او‌یز.
- کلهر، فریبا. (۱۳۸۲). من همانم، من همانم. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ماکادو، آنا ماریا. (۱۳۸۲). «ایدئولوژی‌های پنهان در کتاب‌های کودک و خواندن منتقدانه». ترجمه‌ی مژگان کلهر، پژوهشنامه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، ش ۳۲، صص ۹۸ تا ۸۰.
- ماهوتی، مهری. (۱۳۸۲). زنگوله. تهران: مدرسه.
- محبوب، نلی. (۱۳۸۸). «تبعیض جنسی در ادبیات کودکان». دست‌یافتنی در <http://www.persian-language.org> به تاریخ بازبایی ۱۵ / ۶ / ۱۳۹۰.
- محمدی، محمد‌هادی. (۱۳۷۸). روش‌شناسی نقد ادبیات کودکان. تهران: سرو.
- مستور، مصطفی. (۱۳۷۹). مبانی داستان کوتاه. تهران: نشر مرکز.
- مقصودی، سوده. (۱۳۸۳). «بررسی نقش زن در داستان‌های کودکان». پژوهش زنان، ش ۱۰، صص ۴۱ تا ۵۶.

مکتبی فرد، لیلا. (۱۳۸۹). بررسی تناسب محتوای داستان‌های تألیفی ایرانی برای کودکان گروه سنی «ج» با مهارت‌ها و مؤلفه‌های تفکر انتقادی. پایان‌نامه‌ی دکتری دانشگاه شهید چمران اهواز.

موقوفی، فریبا. (۱۳۸۹). «کودکان کار و خیابان؛ چالش‌ها و راه‌کارها». دست‌یافتنی در <http://www.humanrights-iran.ir/news-16876.aspx> بازیابی: ۱/۸/۱۳۹۰.

مهدوی اصل، ناهید. (۱۳۸۲). صورت پرماجرا. تهران: شب‌اویز.

میرصادقی، جمال. (۱۳۷۶). عناصر داستان. تهران: سخن.

نورتون، دونا. (۱۳۸۲). شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک. ترجمه‌ی منصوره‌ی راعی و همکاران، ج ۱. تهران: قلمرو.

یوسفی، محمدرضا. (۱۳۷۹). ماه و ستاره. تهران: شب‌اویز.

_____ . (۱۳۸۱ الف). آوازآباد. تهران: شب‌اویز.

_____ . (۱۳۸۱ ب). باید به فکر فرشته بود. تهران: شب‌اویز.

_____ . (۱۳۸۱ ج). ستاره‌ی سبز. مشهد: شرکت به‌نشر.

_____ . (۱۳۸۱ د). همه جا ستاره بود. تهران: مدرسه.

_____ . (۱۳۸۳). نوه و بابابزرگ. تهران: شب‌اویز.

Khosronejad, M. (2004). "Null Theme and its role in Iranian Young Adult's Fiction." *Paper presented in ACLAR Conference, Sydney.*

Kiefer, B. (2010). *Charlotte Huck's Children's Literature*. McGraw-Hill Higher Education.

Mayring, P. (2000). "Qualitative Content Analysis." *Forum Qualitative Social Research*, Vol. 1, No.2.